

Folklorinė sapno kalba: oneiriniai naratyvai bendruomeninėje komunikacijoje

VITA IVANAUSKAITĖ - ŠEIBUTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Kultūros tyrimuose, kaip ir psichologijoje, pastebima tendencija apibrėžti sapną kaip tam tikrą kalbą, turinčią savitus sklaidos dėsnius, prasmes ir struktūrą. Itin aktuali tampa skirtis tarp absoliučiai individualios, pasak Jurijaus Lotmano, komunikacijai neparankios *sapno kalbos* ir *sapno pasakojimo kalbos*, kuri privačią oneirinę patirtį transformuoja į viešą bendruomeninį performansą, tiesiogiai susijusį su tradicijos visetu. Folklorinių sapnų pasakojimų, kurie laikytini vienintele tradicinio pasaulėvaizdžio studijoms prieinama oneirinės patirties išraiška, tyrimuose iškyla būtinybė šią folkloro dalį interpretuoti ne kaip atskirus tradicinius naratyvus, o kaip neatsiejamą bendruomeninės komunikacijos sandą, kaip reikšmingą susižinojimo ir bendruomenės narius vienijančių ryšių palaikymo priemonę. Pasisitelkiant aktualias oneirinių naratyvų ir folkloro kaip komunikacijos tyrimų prieigas, taip pat pastarojo dešimtmečio folkloro ekspedicijose sukauptą medžiagą, straipsnyje ieškoma atsakymų į klausimą, kokią vietą tradicija paremtoje komunikacijoje užima ir kokį vaidmenį atlieka sapnų pasakojimai bei jų klausymasis, kokias bendruomenines laikysenas skatina ir palaiko tokie pašnekesiai tradicijos sankcionuota kalba.

RAKTAŽODŽIAI: sapnas, sapno pasakojimas, komunikacija, folkloras, bendruomenė.

TEMOS METMENYS. KALBA IR SAPNAS, SAPNAS KAIP KALBA

Sapno ir kalbos fenomenų gretinimas pačiais netikėčiausiais rakursais, kalbos sąvokos reikšmių įvairovės pasitelkimas ieškant naujų oneirinės patirties definicijų ar persvarstant jau įsitvirtinusias – neretas ir ilgą apmąstymų istoriją turintis reiškinys sapniškosios kultūros tyrimuose. Sapną bandyta ir tebebandoma apibrėžti ir kaip kalbą, ir per kalbą. Plačiai žinoma psichologijos kontekstuose tvirtas pozicijas užimanti sapno kaip universalios simbolių kalbos samprata. Ericho Frommo mintis, jog tai esanti „vienintelė universali žmonijos sukurta kalba, bendra visoms kultūroms ir nesikeičianti per visą žmonijos istoriją“, ir jo kvietimas mokytis šios, kaip teigiama, pamirštos „užsienio“ kalbos „su sava gramatika ir sintakse“ (Fromm 2008: 15, 17) laikytini itin tipišku atskaitos tašku, kuriuo jau daugybę dešimtmečių remiasi sapniškąsias būsenas ir patirtis prakalbinti, įgarsinti siekiantys specialistai.

Kitaip tariant, palaikoma prielaida, jog savo sapną žmogus pajėgus suprasti tiek, kiek yra raštingas skaityti jo kalbą pats arba kiek jam padeda daugiau už jį šioje srityje išprusęs „vertėjas“. Šis išskirtiniu patrauklumu didesnę dėmesį sapnams skiriančioje visuomenės dalyje pasižymintis „kalbų mokymosi“ modelis lyg ir nekeltų papildomų klausimų (dar niekas, net didžiausi oneiroskeptikai nesuabejojo, jog sapnai yra ir kad jie mums *kažką* sako), jeigu, prieš gaunant vienokį ar kitokį sapno vertimą, t. y. per einant iš mistinės miego patirties į daugiau ar mažiau konstruktyviai tekstualizuotą vaizdinių išaiškinimą, sapnuotojui nereikėtų sapno iškelti į viešumą, t. y. papasakoti jo sau pačiam ar kitam klausytojui ar kaip kitaip išreikšti (pvz., užrašyti ar nupiešti), kitaip tariant, suteikti sapno patyrimui pavidalą, kuris ir taps interpretacijų objektu. Su tuo susijęs aktualus, nors iš pirmo žvilgsnio gal kiek netikėtas klausimas: kokia kalba pasitelkiama pačiam pirmajam sapno verbalizavimui, koku žodynu žmogus naudojasi, kai prabudęs permąsto ryškius trikdančius ar džiuginančius naktinius įspūdius? Jeigu Normaną Malcolmą laikysime vienu atkaklesnių ir įžvalgesnių sapnais besidomėjusių ir oneirologinį diskursą ženkliai veikusių filosofų, jo idėjų kontekste pastebėsime, kad sapno kaip kalbos ir sapną artikuluojančios kalbos klausimais psichologinis ir filosofinis matymo horizontai ne tik turi bendrumų, bet ir gerokai skiriasi. Pasak N. Malcolmo, palaikiusio savo pirmtako Liudviko Vitgenšteino kalbos filosofijos kryptį, „nėra ir negali būti specialaus žodyno sapnų pasakojimui. Mes vartojame įprastus žodžius įprastomis reikšmėmis, kurias jie turi kasdieninėje kalboje“ (Малькольм 1993: 137). Panašu, kad, gilinantis į sapną kaip pasakojimą, maža to, laikantis požiūrio, kad sapno pasakojimas ir yra ta vienintelė kiekvienam pažinimui ar interpretavimui realiai prieinama oneirinės patirties forma¹, randasi itin savitų sapno ir kalbos paralelių bei komunikacijos būdų. Išsamiau apie juos kalbėsime truputį vėliau; dabar būtina dar kartą stabtelėti prie pačios oneirinės būsenos kalbinės raiškos galimybių ir į psichologijoje išgalėjusių sapno kaip universalios kalbos traktuotę pažvelgti iš kiek kitokios perspektyvos. Kultūros filosofijos ir komunikacijos teorijų kontekstuose aptinkame įžvalgų, skatinančių atidžiau išsižiūrėti į skirtį tarp *kalbos, kuria sapnas pasakojamas*, ir *sapno kaip kalbos*. Pastaroji, pasak J. Lotmano, pasižymi itin savita specifika ir komplikuotomis komunikacinėmis galimybėmis:

Sapnas turi vieną ypatybę – jis individualus, patekti į svetimą sapną negalima. Išeitų, kad iš principo tai yra kalba vienam žmogui. Su tuo susijęs išskirtinis komunikacijos šia kalba komplikuotumas: perpasakoti sapną taip pat sunku, kaip, tarkim, žodžiais perteikti muzikinį kūrinį. Šis sapno neperpasakojamumas kiekvieną jo įsiminimą paverčia transformacija, tik apytiksliai išreiškiančia jo esmę (Лотман 2004: 126).

1 Plg. daug dėmesio savo darbuose humanitariniams sapnų tyrimams skyrusio prancūzų kultūrologo ir eseisto Rogerio Caillois plėtotą įžvalgą, kad pildosi ne sapnai, kaip „neturintys sąryšio ir lakūs“ oneiriniai vaizdiniai, bet „formuojantys tikrovę“ jų išaiškinimai (Caillois 2007: 117).

Neprieštaraudamas sapno kaip kalbos definicijai, J. Lotmanas pabrėžia esminį šios „asmeninės“ kalbos bruožą: sapnas kaip būseną, kaip unikalų, individualų ir mistišką patyrimą, yra tarpasmeniniam bendravimui neparankus fenomenas. Tikėtina, kad toks požiūris netrukėtų sulaukti oponentų, tvirtinančių, jog kasdieninėje komunikacijoje apstu pašnekesių ir susikalbėjimų, vykstančių, kaip manoma, sapno patyrimo pagrindu (kaip, beje, ir polinkio žodžiais apsaityti muziką ar šokį). Vis dėlto akivaizdu, kad nekomunikatyvioji „kalba vienam žmogui“, artikuluojant ją ne kokia nors specialia leksika, bet, laikantis N. Malcolmo pozicijos, įprastais kasdienės kalbos žodžiais, pasikeičia iš esmės, transformuojasi į tam tikros žmonių grupės atpažįstamą, suprantamą ir todėl vartojamą susižinojimo priemonę. Netiesiogiai atsiliepdamas ir pratęsdamas lotmaniškąją mintį apie sapno patirties neprieinamumą jokiam žvilgsniui ar dalyvavimui „iš šalies“, Sergejus Nekliudovas pastebi, jog vis dėlto „šitoje patirtyje yra komunikacinis pradai: paprastai sapno patirtis visada suvokiama kaip kontaktas su anapusiniu pasauliu, *kurio vaizdą lemia tam tikrai kultūrai aktualių įvaizdžių ir tikėjimų sistema*“ (žr. Неклюдов, Христофорова 2002: 5, 6; išskirta mano – V. I.-Š.). Ši oneirinę patirtį įgarsinanti „įvaizdžių ir tikėjimų sistema“ savo ruožtu atpažintina kaip dar viena savitus dėsnius, vidinę logiką ir raiškos būdus turinti kalba, kuria perteiktas sapnas tampa žodžius, laikysenas ir ryšius vienijančios bendruomeninės komunikacijos aktyvia dalimi. Be abejonės, tai – tradicijos kalba. Pagal jos „gramatiką ir sintaksę“ sukurti sapnų naratyvai ne tik gyvuoja bendruomenėje kaip įdomūs, stebuklo potekstę turintys ir neretai iš kartos į kartą perduodami pasakojimai, bet ir veikia kasdienes žmonių santykius, formuoja jų elgesį susapnuotų mirusiųjų atžvilgiu, palaiko religinį tapatumą ir t. t.

Savaime suprantama, tradicijos kalba būdinga toli gražu ne tik sapnų pasakojimams. Ja komunikuojama ir daugybe kitų folklorinio susižinojimo ir gyvenimo draugėje atvejų: kartu dainuojant ir šokant, menant mįsles, sekant pasakas ir sakmes, siaučiant Užgavėnių karnavale, dovanojant stuomenis ar išperkant vestuvinį sodą. Daugybę kartų tyrinėtojų pripažinta, jog folkloras yra komunikacinis reiškinys *par excellence*, žinoma, jei į jį žvelgsime ne vien kaip į paskirų, iš dainininkų ar pasakotojų ir jų atstovaujamos bendrijos gyvenimų išimtų vienas už kitą gražesnių kūrinių sandaigą, bet ir kaip į vyksmą, bendruomenės ryšių palaikymo ir tarpusavio supratimo, vertybių perdavimo ir gyvenimo pagal jas būdus ir procesus (žr. Ben-Amos 1971: 12; Stundžienė 2012b: 36; Būgienė 2004: 14–15; Богданов 2001: 51–52; Адоньева 2004: 276–277). Tokiame kontekste būtų sunku nepritarti Richardui Baumanui, folkloro tyrinėtojų perėjimą nuo folkloro kaip „medžiagos“ prie folkloro kaip komunikacijos laikančiam fundamentaliu persiorientavimu (Bauman 1975: 290). Panašia kryptimi žvelgia ir Marcelijus Martinaitis, kviečiantis tautosakos kaip kūrinių gausos sampratą praplėsti jos kaip galingos gyvenimo reguliavimo priemonės pažinimu. Jis bene pirmasis lietuvių folkloristikoje apmąsto folklorinės komunikacijos fenomeną:

Tradicinį, savaiminį tautosakos veikimą bendruomeninių veiksmų metu tiktų vadinti *folklorine komunikacija*, kuri užtikrindavo žmonių bendrystę. Kaip galima numanyti, tai dar dominavo Lietuvos kaime XIX amžiuje ar net vėliau. Ši folklorinė veikmė buvo gana vientisa, aprėpė beveik visą gyvenimą: šeimą, darbą, kalendorinius ciklus, reguliavo santykius gana uždaroje kaimo bendruomenėje. Tai buvo ir teisė, ir pedagogika, ir tai, ką mes šiandien vadiname nuostatais, aktais, įstatymais, kurie plinta raštu ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis (Martinaitis 2002: 61; išskirta autoriaus).

Aptartuoju požiūriu folkloriniai sapnų pasakojimai (nuo glaustų sapno simbolių interpretacijų iki ilgų ir daugiašakių oneirinės autobiografijos istorijų) matytini kaip natūrali ir integrali visos bendruomeninės komunikacijos dalis. Laikantis požiūrio, kad ne pati sapniškoji būseną, o jos sąlyčių su tradicijos suformuotais modeliais procesų metu sukurtas pasakojimas tampa tiek komunikacijai, tiek (per ją) tyrinėjimams prieinamu „viešu bendruomeniniu performansu“ (Tedlock 1991), prasminga dairytis atsakymo į klausimą, kokio savitumo į bendrą folklorinės komunikacijos lauką įneša oneiriniai naratyvai, kas leidžia laikyti juos išskirtine tradicinio susižinojimo priemone. Neabejotinai specifiniais ir unikaliais oneirinių naratyvų žymenimis, lyginant juos su kitu folkloru, laikytina išskirtinio patvarumo sąsaja su bendruomenių išpažįtamų religijų praktikomis², stebuklo, mistiško patyrimo (ypač sapnų išsipildymo verbalizacijų srityje³) tematizavimai bei išskirtinio santykio su mirusiaisiais refleksijos.

Iš to, kas pasakyta, kristalizuojasi pagrindinė straipsnio siekiamybė – atidesnis įsižiūrėjimas ir domėjimasis, kokią vietą tradicija paremtoje komunikacijoje užima ir kokį vaidmenį vaidina sapnų pasakojimai bei šių pasakojimų klausymasis, kokias bendruomenines laikysenas skatina ir palaiko tokie pašnekesiai tradicijos sankcionuota kalba, galiausiai – kokie ryškiausi sapniškieji šios kalbos savitumai ir galimybės kurti bei palaikyti ryšius tarp bendruomenės narių. Kitaip tariant, susitelkiama ne tik ir ne tiek į naratyvų folklorines prasmes, kiek į jų komunikacines funkcijas ir jų raišką bendruomeninio gyvenimo kasdienybėje.

Kaip saviti folkloriniai elementai, oneirinės naracijos, o ypač neatsiejama jų dalimi neretai tampantys ar įvairių liaudiškųjų tikėjimų kontekste atpažįstami sapno reikšmių interpretavimai sulaukia palyginti aktyvaus tyrinėtojų dėmesio. Tuo tarpu sapnų pasakojimų kaip komunikacinių elementų analizė tebėra mažai žvalgyta sritis. Dėl to ši vieniams pirmųjų bandymų priskirtiną žvilgsnį į sapnų pasakojimus ir jų inspiruotas bendruomenės narių laikysenas folklorinės komunikacijos kontekste

2 Išsamiau šia tema žr. Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 62–67, 2014: 288–291.

3 Sapnų naratyvų studijose neretai pabrėžiama: tam, kad sapno perpasakojimas virstų siužetišku pasakojimu, reikalinga jo verifikacija nusapnuoto (t. y. ateityje įvykstančio arba ne) įvykio kontekste (plg. Разумова 2003: 386); sapno kaip papasakoto *įvykio* įsitvirtinimui bendruomenėje itin svarbus oneirinių vaizdinių išaiškinimo išsipildymo matmuo, tampąs paties pasakojimo ašimi ir stimulu pasakoti sapną.

reikia laikyti tik priartėjimu prie neabejotinai galias šaknis ir daugybę šakų turinčios temos. Pasirenkami tik keli aktualūs oneirinės komunikacijos aspektai: sapno pasakojimo sklaida kaip svarbiōs žinios perdavimas, bendruomenės narius sutelkiantis ir skirtį *savas vs svetimas* eliminuojantis visuotinis rūpinimasis susapnuotais mirusiaisiais, sapno pasakojimas ir išklausymas kaip tradicinių (kartojamų ir perduodamų) naratyvų radimuisi palankiōs komunikacijos laikysenos. Apskritai tariant, šiame darbe bandoma pasiūžūrėti, kiek ir kaip įvairūs vyresnio amžiaus žmonių, kurių gyvenimo būdas (tegu ir su nemenkomis išlygomis) laikytinas atitinkančiu ar, tiksliau, seniau atitikusiu bendruomeninį sambūvį, sapnų pasakojimai gali padėti mums šiandien atskleisti sapnų įtaką tradicijos palaikomiems ryšiams.

Pastarųjų maždaug dešimties metų lietuvių folkloro lauko tyrimų rezultatai ir kai kurie publikuoti folkloro šaltiniai oneirinių naratyvų tradicijos studijoms leidžia pasitelkti vis daugiau aktualios medžiagos⁴. Vis dėlto sudėti į krūvą svaresnį kiekį bendruomeninio susižinojimo raiškos požiūriu iškalbingų tekstų nėra paprasta⁵. Juo labiau kad, tęsiant M. Martinaičio mintį, peržengusi XIX–XX amžių ribą, folklorinės komunikacijos dominantė kito iš esmės, todėl mūsų tegu, kaip kartais manome, ir išsamiai bei gausiai fiksuojami pasakojimai apie folkloro sąsajas su bendruomeninio gyvenimo kasdienybe vis dėlto tėra ilgus metus atmintyje išnešioti ir neišvengiamai nugyvento laiko poveikiui pavaldūs atsiminimai, paliudijimai, o dar dažniau – nostalgija dvelkiantys atsidūsėjimai *apie* gyvenimo draugėje privalumus ir, kaip žinoma, nepalyginti rečiau – trūkumus. Šitai pravartu turėti omenyje, norint bent iš dalies išvengti analizuojamų naratyvų vienpusio sureikšminimo bei perdėto noro verifikuoti pasakojamų įvykių (ar net susapnuotų sapnų) autentiškumą, kuris kyla primiršus, jog tikrasis tyrimų objektas yra ne koks nors įvykis ar sapnas, o jų tapsmas tradicijos dalimi per pasakojimą. Greičiausiai kaip tik apie tokią įvykių ir tradicijos santykio pusiausvyrą kultūros tyrimuose yra rašęs medievistas Jacques Le Goffas. Aptardamas imperatoriaus Konstantino sapnus ir regėjimus, turėjusius išskirtinės įtakos esminiams pokyčiams Romos imperijos istorijoje, jis pastebi: „Konstantino regėjimas sukėlė tarp istorikų audringus ginčus. Mums rūpi ne regėjimo „tikrumas“ (kas tai gali pasakyti?), bet jo tradicija“ (Le Goff 2003: 358).

4 Aiškumo dėlei būtų galima užsiminti, kad pastarasis folkloro rinkimo dešimties–penkiolikos metų laikotarpis apskritai laikytinas išskirtiniu etapu lietuvių folkloristikoje; pirmiausia – dėl iš esmės pakitusios darbo metodologijos: nuo pavienių tautosakos kūrinių su minimaliais kontekstiniais duomenimis užrašymo buvo pereita prie kuo išsamesnius kontekstus apimančio folklorinės atminties universume veikiančio *homo narrans* patirtinės visumos fiksavimo (plačiau apie tai žr. Stundžienė 2012a: 7–10). Sapnų pasakojimai šiuo požiūriu taip pat sulaukė didelio ir kryptingo dėmesio: neretai jie užrašomi kaip iškalbinga autobiografinio ar bendruomeninio gyvenimo naratyvo dalis.

5 Straipsnyje bus pasitelkti autorės įvairiose Lietuvos vietovėse maždaug per pastarąjį dešimtmetį užrašyti sapnų pasakojimai ir viena kita aktualios medžiagos suteikianti folkloro publikacija. Sapnų pasakojimai cituojami ištisai arba tik jų fragmentai, kai kurie (taupant tyrimo apimtį) – glaustai atpasakojant arba derinant anotavimą su citavimu.

NUSAPNAVIMAI, PRISISAPNAVIMAI IR JŲ PASKATINTI
BENDRUOMENINIAI RYŠIAI

Ilgesnį laiką klausantis iš ekspedicijų parsivežtų įrašų su sapnų pasakojimais, taip pat ne vieną kartą vartant lauko tyrimų dienoraščius ir prisimenant pašnekesius su pasakotojais, apima ir neapleidžia įspūdis, kad aktyvesnio oneirinių naratyvų gyvavimo realybėje būta itin dažno sapno žinios perdavimo specialiai susisiekiant su žmogumi (šeimos nariu ar giminaičiu, kaimynu, o kai kada ir nelabai pažįstamu asmeniu), kuriam, kaip sapnuotojo tikima, ši žinia siunčiama ir adresuojama ne šiaip sau. Turiu galvoje ne tik apskritai įprastą polinkį ir pomėgį pasakotis sapnus⁶, o tuos šiuolaikinėje mūsų kasdienybėje vargiai ar beaptinkamus komunikacijos atvejus, kai tradiciškai suprastōs sapno informacijos perdavimas prisiimamas kaip tam tikra priedermė, tiesa, nebūtinai visada specialiai ją taip suvokiant ir deklaruojant. Neretai lyg tarp kitko sapnų pasakojimuose (dažniau jų pabaigoje) nuskambančios užuominos, kad „po sapno“ buvo einama pas žinios adresatą ir pasidalijama su juo svarbia informacija, išskyla ne kaip pavieniai individualūs poelgiai, bet kaip tradicinio elgesio modeliai.

Aš savo kaimīna nusapnavau. Ta kaimīnka sėrga viežio, anā krūtėnė bova nupjauta, ėr ons [vyras] tep nagražė so anou vėsa laika elgdavuos, šnekiedava bjaurė. Šlikštos pi-juoks. Ėr aš sapnoujo vėina naktė. (Ana da tebėbova liguoninie musiet.) Čė kāp ėr mūso gruoņičė, atejė ons vėins pats. Tuokė kāp skrinė. Pajiami vėršo ton atėdarė ons, tāp veiz, strikt išuoka, trėnkt tas dorės – ožsėdarė ėr ožsėdarė...

[Īsiterpia pokalbyje dalyvaujanti pasakotojos pusseserė:] – Vuo, grīnā tep kāp grabs...

– *I čia bova neožėlga iki anuo mėrtėis?*

– Ons dā gīvs tebėbova, dā pagīvena ons a metos, a dvejos.

– *Jūs ton sapna ĩsiminiet?*

– Īsėminiau poikė. Ėr sakiau [kaimynei], sakiau: na to puo pėrma mėrsė, [tavo vyras] mėrs.

LTRF cd 522(4)

Aštuoniasdešimtmetė moteris pasakoja, kaip susapnavo „skrynioj“ užsitarantį kaimyną, aplinkinių ne itin mėgtą, su žmona negražiai besielgusį žmogų. O būdama tikra, kad sapnas pranašaujās jo mirtį (mūsų pokalbyje dalyvavusi ir, kaip užsiminė, šį sapną jau girdėjusi pasakotojos pusseserė neleido tuo suabejoti, ĩsiterpdama ir paaiškindama, jog skrynia, į kurią giminaitės sapne ĩšoko ir užsitarė kaimynas, tikrai primenās *grabq*), sergančiai žmonai pranešė, kad ji, nors ir labai silpnos sveikatos, pergyvensianti savo situoktinį. Taip galiausiai ir nutikė. Pačios pasakotojos žodžiais tariant, ji *nusapnavusi* (žemaitiškai sakant, iš sapno patyrusi, kas įvyks ateityje⁷)

6 Išsamiau žr. Ivanauskaitė 2007: 87–89.

7 Plg.: *nusapnuoti* – sapnuojant patirti, numatyti, kas įvyks (LKŽe).

ano vyriškio mirtį. Kadangi mūsų pokalbio metu kaimyno šiame pasaulyje jau seniai nebebuvo, o jo žmona gyveno kaip gyvenusi, pasakojama istorija buvo pateikta kaip akivaizdus *nusapnavimo* įrodymas. Pasakojimas išties įspūdingas ir įdomus daugeliu aspektų. Mums šiuo atveju itin svarbus paskutinis sakinytis, liudijantis savitą sapno žinios komunikacinę sklaidą. Viena yra tiesiog pasipasakoti sutiktai kaimynei, kad sapne netikėtoje situacijoje regėjai jos vyrą, ir visai kas kita – kryptingai pasidalyti žinia, kad ne ji, o sutuoktinis numirs pirmas, ir, maža to, būti visiškai tuo tikra. Visai tikėtina, jog toks ryškią prognostinę intenciją turintis sapno pasakojimas gali tapti tekstu, turėsiančiu įtakos bendruomenės narių minčių bei veiksmų kryptčiai. Žinojimas, kad tokiomis aplinkybėmis (*išoko į karstą primenančių dėžę ir užsidarė*) susapnuotas žmogus mirs – tradicinis žinojimas, šiuo atveju artikuliuojamas net be ypatingo simbolinio aiškinimo, tiesiog susiejant *grabą* su mirtimi. Ir šiam tradiciniam žinojimui nedaro įtakos nė tai, kad nuo sapno iki, kaip tikima, nusapnuotos mirties praėjo palyginti daug laiko, per kurį maža kas galėjo nutikti ir be jokio nusapnavimo⁸.

Kaip jau buvo minėta, sapno žinios paskatinti bendruomenės narių kontaktai dažniausiai nebūna pasakojimo tikslas, o tik užuomina ar papildomas motyvas, gal net tam tikra sekamos istorijos pabaigos apibendrinamoji pozicija, suteikianti pasakojimui struktūrinio užbaigtumo: prasitarimas, kad *nuėjau ir jai / jam pasakojau sapną*, neretai nuskamba lyg atlikto darbo ar išspręsto klausimo užviršavimas. Antai, pasakodama apie kaimyną, kurio antroji žmona esą nemylėjusi, o prieš mirtį, jau sunkiai sergančiu, ir iš viso nebesirūpinusi, kita sapno pasakotoja prisimena netrukus po laidotuvių sapnavusi jį didelėje troboje ir klaususi, iš ko jis gyvenęs. Atsakęs, kad „iš senų uždirbtų pinigų“, o greta (kitame trobos gale) gyvenanti moteris, kurią pasakotoja atpažinusi kaip pirmąją kaimyno žmoną (šalia jos vyriškis buvęs palaidotas). Nubudusi sapnuotoja jau žinojo, kad tie seniai uždirbti pinigai – dar gyvam būnant kaimyno išsimelstas geras pomirtinis gyvenimas⁹. Su šia žinia moteris ir nuėjusi pas našlę, nors, kaip galima nujauti iš bendros pasakojimo nuotaikos, kasdienybėje su ja nei susitikdavo, nei bendraudavo, apskritai jos nemėgo. Pasakojimo pabaigoje sapnuotojos perteiktas moterų pokalbis nuskamba su tam tikromis įdomiomis potekstėmis: „Nuejau Kupšienėnėn papasakuoju aš tou sapna anā. Sakau, Prana sapnavau... „No, jau kuoks ons tortėngs bova, ka jau eš-sėmeldė?!“ – tāj so tuokiu pavīdu ana saka.“ Kas šiuo atveju paskatino sapnuotoją

8 Neabejotinai atskiuro tyrimo vertas toks „nesiskaitymas“ su laiku – bene visuotinis reiškinys panašaus pobūdžio sapnų pasakojimuose.

9 Aiškinimas, kad sapne mirusiojo vienaip ar kitaip išsakomas prasitarimas apie uždirbtą „gerą vietą“, pinigus ar kokį naudingą daiktą reiškia jo išsimelstą pomirtinę gerovę – gana dažnas sapnų ir kitokiuose pasakojimuose (bent jau Žemaitijoje), kurių herojai paprastai būna apibūdinami kaip itin pamaldūs žmonės. Beje, iki šių dienų tarp vyresnės kartos žemaičių gyvas įsitikinimas, kad įmanoma (žinoma, ne kiekvienam) išsimelsti tiek lengvą mirtį, tiek „gerą vietą“ aname pasaulyje.

nunešti sapno žinių našlei, kuriai velionis vyras menkai terūpėjo? Negana to, nekalbama ir apie kokį nors mirusiojo sapne išsakytą prašymą, kurį tradiciškai būtų privalu vykdyti. Iš pasakojimo turinio ir intonacijų lyg ir jaučiamas moters noras užjausti, palaikyti mirusįjį, kuris jai padėdavęs darbus nudirbti, tikintis žmogus buvęs; jaučiamas ir galbūt kažkur giliai sukirbėjęs noras sukelti našlei pavydą dėl „senų uždirbtų pinigų“, pranešti jai, kad velionis, nepaisant su ja gyvenant patirtų vargų, *ten* gyvena geriau (ir dar kartu su pirmąja žmona!), kitaip tariant, gal net atstovauti bendruomeninei nuostatai, kad savo artimu privalu deramai rūpintis. O lyg tarp kitko pasakotojos pačioje pasakojamos istorijos pabaigoje ištarta frazė: „ons pats apsisapnavė“, nuskambėjo tartum užuomina, kad kaimynas lyg ir pats panorėjęs per ją pasiūsti *kaip tik tokią* žinių našlei, todėl ir pasirodęs sapne (žr. LTRF cd 705/10/).

Gilinantis į ryškiau išreikštą komunikacinį pradą turinčius sapnų pasakojimus, savaime suprantama, itin aktualia ir dominančia laikytina sapno žinios adresato reakcija. Labai tikėtina, kad kaip tik nuo jos daugiausia ir priklausys, kaip sapniškosios naujienos gyvuos toliau ir net kokio naratyvo dalimi jos taps. Juk sapnų pasakojimai dažnai modeliuojami iš žinių gavusiųjų ir vienaip ar kitaip ją *pildžiusiųjų* ar ignoravusiųjų gyvenimo perspektyvos. Toji reakcija gali būti įvairi: galima patikėti sapno pasakotoju dėl to, kad įtikinamas (t. y. tradicijos motyvuotas, jos kontekstuose atpažįstamas) pats sapno pasakojimas, arba dėl to (ir dėl to), kad sapną pasakojantis asmuo bendruomenėje turi išskirtinį statusą¹⁰. Galima ir išvis netikėti perduota sapno žinia, ją ignoruoti ar demonstratyviai atmesti ir šitaip pereiti į antikomunikacinę, antibendruomeninę poziciją. Apie pastarąją laikyseną – kai nusapnavimu nepatikima ir atsisakoma pasielgti taip, kaip perspėja žinių atnešęs sapnuotojas – sužinome iš pasakojimų, papildytų įvairių galimų nelaimių, didesnių ar mažesnių nesėkmių, išstinkančių sapno žiniai abejingus gentainius, motyvais. Tokiu būdu bendruomeniniame kontekste pasitelkiant tradiciškai – pasakojimo pavidalu – suformuluotą sapno žinių steigiamą tam tikra tinkamo, išmintingo, reikiamas normas atitinkančio ir galų gale pačiam pranešimo adresatui naudingo elgesio prievolė, tiesa, paliekant teisę jam pačiam galutinai apsispręsti ir pasirinkti.

Mantvilaičių nekuri moteriškė sapnavo, jog jos kaimynai, per Viviržės upę važuojant, į nelaimę įpuolė, iš kuros vos viens išsigelbėjo, o du nuskendo. O kadang ji jau tyrus buvo juos tądien per tą upę keliausiančius, atsikėlus tuoj jiems tai pranešt nusiskubino. O užuot jie už paakinimą dėkavodami išjuokė ją, tarydami:

– Tai nebus, jog mes sekloj vietoj dėl tavo tokio susapnavimo nuskęsim.

.....

10 Atkreipsiu dėmesį, jog kaip tik tokiu išskirtinį statusą turinčiu asmeniu, kiek teko patirti, buvo laikoma pirmojo cituoto pasakojimo pateikėja. Ne vienas kaimynas, o ypač pas ją atlydėjusi ir pokalbyje dalyvavusi pussesserė (tiesą sakant, ir atlydėjo tik dėl to, kad klausinėjau apie sapnus) pasakotoją apibūdino kaip „daug ir įdomiai sapnuojančią“.

O jie pasitaisę išvažavo ant žvalgų. Vakare jau vėlokai ties Šapotais keliu per upę Viviržę sugrįžtant, nusidvyvintu greitumu šlajos skriedamos įlūžo ir apvirto, o jaunikio motyna bei patėvis, apačo būdamu, prigarmaliavo, tačiau jaunikis su žirgais išsigelbėjo (BsJK 78, nr. 51).

Nors šis Viliaus Kalvaičio devynioliktojo amžiaus pabaigoje užfiksuotas pasakojimas savo raiška (skaitome jį kaip sklandų rašytinį nepaprasto įvykio atpasakojimą) šiek tiek skiriasi nuo spontaniškai sakytinėje terpėje gyvuojančių panašios patirties liudijimų, tačiau bendruomeninės komunikacijos kontekste jis visiškai taip pat patvirtina ne vieną šimtmetį gyvuojančią tradicinę normą: sapno žinia turi būti perduota, ypač tada, kai sapnuotojas neabejoja jos reikšmingumu. Kas kita žinios gavėjų laikysena, kuri, kaip minėta, gali būti tradiciškai korektiška, bet gali būti ir individuali, kitaip tariant, savavališka ir todėl, kaip rodo ką tik pateiktas pasakojimas, nenaudinga ar net atnešanti nelaimės.

Tęsiant naratyvuose aptinkamų sapno žinios adresato reakcijų peržvalgą, atkreiptinas dėmesys į dar vieną tipišką jų raiškos modelį. Labai populiariomis ir, kaip matyti iš naujausių lauko tyrimų medžiagos, iki mūsų dienų tebegyvuojančiomis folklorinės komunikacijos gyvybingumą rodančiomis oneirinėmis naracijomis laikytini pasakojimai apie „sankcijas“ tiems bendruomenės nariams, kurie atsisako pasirūpinti per tarpininko sapną pagalbos prašančiais mirusiais artimaisiais. Tipišku ir išraiškingu šios naratyvinės linijos reprezentantu laikytina 2007 metų vasarą pačiame palatvyvyje užrašyta žemaitiška istorija apie nesusipratėlį našlį, pasakojime kažkodėl visą laiką mažiškai vadinamą Antanėliu. Pasak pašnekovės, jos mirusi sesuo prisapnavusi kaimynei. „Ta Julijana, ta mona sesou, atejosė pas tou Čepulienė ەر sakontė: – Antuoselė, tu nuėk pas Antanieli ەر paprašik, kad ešvėrtom bolbīnės. Aš tep nuoro valgītė.“ Suprasdama, kokios iš tikrųjų „bulbienės“ prašo prieš porą metų mirusi moteris, kaimynė, kaip ir dera, jautė pareigą perduoti žinią jos vyrui ir paprotinti jį užsakyti mišias. Keblumas tas, kad, kaip teigiama pasakojime, šis vyriškis – be galo nemalonus žmogus, su visais kaimynais susipykęs, mirusios žmonos turtą bebaigiąs iššvaistyti girtuoklis (be to, iš pasakojimo paaiškėja, kad jis dar ir ne žemaitis, o biržietis). Ieškodama būdo, kaip jai vis dėlto atlikti priedermę, nes sapne gauto mirusiojo prašymo nevalia ignoruoti, moteris eina pas mirusiosios seserį ir prašo, kad ši, kaip giminaitė, susisiektų su Antanėliu ir išaiškintų jam jo pareigas. Sesuo (kaip minėta, ji ir visos šios istorijos pasakotoja) sustato į vietas visas pareigas atkirsdama: „Jėgo tau sapnavuos, tavėis prašė, ta to ەر sakėik.“ Anksti rytą, kad rastų našlį dar blaivą ir sukalbamą, nuėjusi ir užsiminusi apie savo sapną („ėr ana nuvesosė ەر papasakuojosė, ka ta Julijana tāp prašiosė tuos bolbīnės, ka ešvėrtu. Saka: – Ana praša mėšiū, ka to ožpėrktom mėšias“); kaimynė iš našlio tesulaukusi pikto, keiksmazodžių kupino atkirčio, esą jis ir taip daug išleidęs žmonos laidotuvėms ir

metinėms: „Man ir taip brangiai kainavo – nepirksiu nieko!“ (Iki tol sodriai žemaitiškai porinusi, pasakotoja, norėdama įtikinti, kad sesers vyras tikrai buvo aukštaitis, staiga Antanėlį „įgarsino“ kuo sklandžiausia bendrine kalba.) Sapnuotojai belikę atsidusti: „No, napėrksė, napėrksė – tava reikals. Tava žmuona.“ Pasakojimo pabaiga lengvai nuspėjama: mirusi žmona aplanko Antanėlį (anot pasakotojos, greičiausiai net ne sapne), grėsmingai išsvaido rakandus, įbaugina našlį taip, kad, artimiausio sekmadienio sulaukęs, jis lekia užsakyti mišių ir, tikėtina (pasakojime yra tokių užuominų), vėliau pats pasakoja aplinkiniams žmonėms apie patirtą košmarą (žr. LTRF cd 170/7/).

Antanėlis parodomas kaip apgailėtinas ir net juokingas, pagrįstai vertas aštresnio pamokymo, nes akivaizdžią ir visai bendruomenei suprantamą sapno žinią, o per ją ir reikšmingas tikėjimo nuostatas atmetė ne dėl kokio nors nežinojimo ar nesusivokimo, kaip turėtų elgtis (šitą situaciją dar būtų galima pataisyti), o tyčia pamindamas jam priskirtas priedermes. Akivaizdu, jog tokiais atvejais bendruomeninė tradicija turi specialių priemonių, kaip priversti nepritapėlį elgtis taip, kaip dera ir naudinga jam pačiam. Neatmestina ir tai, kad bendruomenėje vis pakartojami ir išklausomi tokie pasakojimai, kaip ši Antanėlio „atsivertimo“ istorija, gali tapti ir normatyviniais tekstais, prevenciškai skatinančiais neišeiti iš tradicijos užuovėjos.

Visos keturios moterys (beje, visas jas sieja tas pats bendruomeninis statusas – jos buvo susapnuotų mirusiųjų ir sapno žinios adresatų kaimynės) – tiek ankstesnę negu žmonos kaimyno mirtį nusapnavusioji, tiek našlei pranešusioji apie gerą mirusio vyro pomirtinį gyvenimą iš „seniai uždirbtų pinigų“, tiek sapne regėtos nelaimės pastūmėtoji perspėti kelionėn besiruošiančius kaimynus, tiek mirusios kaimynės per sapną pas vyrą su prašymu pasiūstoji – užsiima visiškai įprasta, sakytume, kasdieniška bendruomenine veikla. Vis dėlto šiuolaikinės komunikacijos, bene labiausiai orientuojamos į asmens privatumo apologetiką, požiūriu, visi aptartieji sapnų pasakojimai paremti bendravimo modeliai tikriausiai būtų mažų mažiausiai netoleruoti ir greičiausiai laikomi nederamu, jokio rimto pagrindo neturinčiu (nes sapno žinia jau neatlieka ryškesnio komunikacinio vaidmens ir neskatina tradicijos motyvotų veiksmų) kišimusi į kito žmogaus asmeninius reikalus. Tuo tarpu bendruomeninės sanklodos folklorinė komunikacija leidžia ir tam tikra prasme net įpareigoja sapno žinios perdavėją dalyvauti kito asmens gyvenime.

VISUOTINIS RŪPINIMASIS MIRSIAISIAIS, arba KAI NEBELIEKA SVETIMŲ

Romualdo Granausko knygoje *Išvartytieji* dėmesį prikausto dviejų senučių kaimynių, niekaip neapsisprendžiančių, parduoti ar neparduoti savo gyvenimus jas vis aplankančiam ir įkalbinėjančiam nepažįstamam ponui, pokalbis (Granauskas 2013: 131):

Vitkienei baigėsi kantrybė:

– Ar ilgai tu čia matonysies kaip piemenė? Ką sakysim tam žmogui?

– Rytoj rytą žinosiu.

– Kažin iš kur?

– Šią naktį ateis tėvai per sapną ir pasakys. Anų buvo žemė, anie ir pasakys.

– O jei neateis?

– Ateis.

Tikėjimas, kad mirusieji gali, nori, o išskirtinės svarbos atvejais gal net ir privalo sapnuose *ateiti ir ką svarbaus pasakyti* granauskiškojoje prozoje ataidi iš tos pačios bendruomeninio (su)gyvenimo gelmės, kurioje mirusiųjų ir gyvųjų ryšiai steigiami ir palaikomi šimtmečius gyvuojančio abipusio rūpesčio laikysenų ir išpažįstamo tikėjimo praktikų suformuotos tvarkos¹¹. Sapnuose su mirusiais artimaisiais aptariamai svarbūs reikalai, išklausomi jų patarimai, jiems pasiguodžiama, kartu dirbami ūkio darbai. Kaip tik apie tokią bendrystę mums savo pasakojimuose nuolatos kalba senieji pateikėjai (žr. Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011: 59–60).

Akivaizdu, kad mirusiųjų sapnavimas yra viena dažniausių ir plačiausių temų oneiriniuose naratyvuose, o tipiškiausi jos leitmotyvai – mirusiųjų pagalbos prašymai ir gyvųjų laikysenos jų atžvilgiu. Net ir kitais aspektais ankstesniame poskyryje aptartų sapnų pasakojimų kontekste nesunku išvelgti dvejopas – rūpesčio ir baimės – paskatas, kurių pagrindu kuriamas deramas ryšys su mirusiais. Toliau, prisilaikant apsibrėžtos bendruomeninės komunikacijos paradigmos ir tęsiant jau pradėtą žvalgymąsi po mirusiųjų sapnavimosi naratyvinę liniją palaikančius pasakojimus¹², bus mėginama kiek atidžiau pasigilinti į pirmąją iš dviejų paminėtų – rūpesčio – laikyseną. Tiksliau, tik į vieną nedidelę jos atšaką, susijusią su sapnų pasakojimuose ryškinamomis situacijomis, kai tiesiogiai pagalbos prašantys mirusieji sapnuojasi ne šeimos nariams, artimesniems ar tolimesniems giminaičiams, bet giminstės ryšiais su mirusiuoju nesusiėjusiems asmenims: kaimynams, jaunystės laikų draugams, trumpai gyvenimo kelyje sutiktiems ir bendros gyvenimiškos patirties turėjusiems žmonėms (pvz., sutiktiems tremtyje, tarnaujant kariuomenėje ar kokios nors kelionės metu). Iš anksto pažymėtina, jog šie pasakojimai, kaip apskritai visa su mirusiųjų prašymais sietina oneirinių naratyvų paradigma, palaiko vieną esminę

11 R. Granausko *Išvartyjų* Jurgutienė sapne sulaukia ne tiesioginio tėvų sprendimo, bet labai aiškaus ženklų, kurį abi kaimynės suprato kaip paraginimą namus vis dėlto perduoti.

12 Apie mirusiųjų sapnavimą katalikiškojo tikėjimo nuostatų ir praktikų kontekstuose ir su jais susijusias kai kurias komunikacines laikysenas jau buvo rašyta (žr. Ivanauskaitė-Šeibutienė 2011; ten pat žr. (p. 68–72) apie vieną folklore giliai šaknis įleidusią ir daugybę įdomių pasakojimo variacijų turinčią komunikacinę liniją – tiek sakytinėje tradicijoje gyvavusį, tiek iš senųjų religinių didaktinių raštų žinomą priešmintinį dviejų žmonių susitarimą: tas, kuris miršiąs pirmas, turįs pasirodyti likusiam gyvajam ir papasakoti, *kaip ten yra*).

tradicijos ir religinių praktikų suformuotą nuostatą: mirusiųjų prašymai niekada nebūna atsitiktiniai (pagalbos jie kreipiasi tik tada, kai būtina) ir privalo būti išpildyti nedelsiant, nepaisant jų neįtikėtino ar ribotų sapnuotojų galimybių.

Gausūs sapnų pasakojimai apie prisapnuojančius ir maldos (įvardijant ją tiesiogiai ar per prašymą duoti kokį nors materialų dalyką – maisto, drabužį ir pan.) prašančius artimus mirusiuosius – mamas, tėvus, brolius, seseris, vaikus ar sutuoktinius, taip pat tolimesnius giminaičius – nieko nestebina ir galėtų būti apibūdinti kaip įprasti, turintys aiškias motyvacijas. Deramas pasirūpinimas mirusiais namiškiais laikomas visiškai natūralia ir privaloma, net malonia priederme¹³. Tuo tarpu pasakojimai apie mirusiųjų sapnavimąsi giminystės ryšiais su jais nesusijusiems žmonėms ir neretai juos labai nustebinančius ar net gluminančius prašymus turi šiek tiek kitokių savitumų. Iš bendro pasakojimų apie sapne pagalbos prašančius mirusiuosius masyvo išskirti atvejus, liudijančius nuostabias pasakotojų patirtis susapnavus ne savus (t. y. ne šeimos narius ar giminaičius), o svetimus mirusius asmenis, pirmiausia paskatino neabejotinai tradiciškai, o gal tiksliau būtų sakyti, religiška motyvuotos pasakotojų laikysenos tokių sapnų atžvilgiu. Visuotinai ir kategoriškai akcentuojama, kad melstis, užsakyti mišias ar kitais tikėjimo praktikos paremtais veiksmais atsiliepti į mirusiojo pasirodymus sapnuose privalu, nors ir nebūtų su juo kraujo ar kitų artimų ryšių. Maža to, pažymima, kad už svetimą reikia melstis netgi labiau. Tačiau čia pat figūruoja ir pasakotojų nuolat apsakomas netikėtumo pojūtis, kai kada paskatinantis net bandymus „derėtis“ sapne su mirusiuoju, subtiliai užsimenant, kad jis kreipiasi ne į tą žmogų: esą yra artimesnių jam asmenų, kurių pagalbos jis ir turėtų prašyti.

Kad aš eso ož svetima žmuogu pėrkosė mėšias. Nepatikieset. Ož Gibieža Kazimiera. Prašė [sapne], riekdams maldava. Sakau: „Juk to torė dokteres, tego dokteres tau perk.“ – „Dokterū mėšias ir, – saka, – na tuokias káp tava.“ Vėskas! Ton žuodi ešgėrdau – i pėrkau.

– *Vuo tada, kada užsakiet mėšias, puo tuo nebsapnavuot anuo?*

– Ne.

LTRF cd 522(10)

.....
13 Ko nors prašančio artimo žmogaus susapnavimas, kaip rodo pasakojimai, sapnuotojams kelia dviejopus jausmus: viena vertus, tradiciškai suprantama, kad mirusiojo pasirodymas tokiaime – pagalbos prašymo – kontekste nėra geras ženklas: siunčiama žinia, kad jam, kaip tikima, *ko nors* stinga, yra sunku aname pasaulyje; kita vertus, gedintys, didelį liūdesį ir ilgesį dėl artimųjų netekties patiriantys gyvieji tokius sapnus neretai priima ir kaip vienintelę galimybę dar kartelį išvysti ar išgirsti mirusįjį. Juo labiau kad tradicinės kultūros aplinkoje gyvavo sena nuostata (dažnai pasakojimuose įgyjanti griežto draudimo formą), jog negalima tyčia norėti susapnuoti mirusiuosius, kviesti juos pasirodyti sapnuose (žr. LTRF md 135(34), LTRF cd 178(6) ir kt.).

Mintis, kad giminystės ryšiu su mirusiuoju nesusijusio asmens rūpestis yra didesnė ir paveikesnė auka, tiesiogiai ar netiesiogiai kartojasi daugelyje tokio pobūdžio naratyvų. Šis tradicinis įsitikinimas atitinka vyresniųjų kartų žmonių tvirtai palaikomas esmines krikščioniškosios pasaulėžiūros nuostatas, skatinančias visuotinę rūpinimąsi mirusiųjų sielomis, aukojimąsi dėl jų pomirtinės gerovės.

Patys pasakotojai, nors ir suprasdami savo bendruomenines priedermes ir būdami pasirengę jas vykdyti, vis dėlto dažnai stebisi, kad jų pagalbos sapnuose prašo ne mirę šeimos nariai (neretai net su nuostaba užsimenama, kad jie išvis neprisisapnuoja), bet svetimi žmonės. Reflektuojant visas šias patirtis ieškoma bent kiek racialesnio paaiškinimo. Motyvuojama arba tradicine nuostata, jog mirusieji taip elgiasi dėl to, kad *kito* maldos esančios „stipresnės“ ir paveikesnės (žr. aukščiau pateiktą pasakojimą), arba buvusiais gražiais draugiškais santykiais. Kaip jau šiame darbe ne kartą minėta, itin dažnai pasakojama apie sapnuose pagalbos prašančius kaimynus. Kaimynystė šiuo atveju iškyla kaip išskirtinis bendruomeninis sambūvis, kurio ryškiausias ženklas – nuolatinė abipusė pagalba ir tarpusavio supratimas. Todėl nereikia stebėtis, kad ir sapnų pasakojimuose regime nuoširdžiai net į anapusinį pasaulį pratęsiamus abipusiu palankumu išsiskiriančius žmogiškuosius ryšius.

Sako, kap prašos pagalbos, tai reikia duoc an mišų už tą žmogų. Jei jis sapnuojasi dažnai. Da, žinot, buvo. Mūs va cia poezarėn gyveno kaimynka tokia, ir ji numirė keturiasdešimt dzviej metų. Ir jos liko vaikai gal šašton ar sapcinton klasėn. Du dzvynukai. Tai, jūs žinot, būdavo, aš ainu, va cia mūs yra šulinys, tai ajau vandenio. Tai atrodo, ji ataina in mani. Matau – gražai ataina. Paskui cik pranyksta. Ot sapnavos ji man, tai sapnavos, žinot. Sakau: „Nu ale jūs sakėt [gyva būdama], kad neparaisit nigdi jau.“ O ji sako: „<...> Kap aš neparaisiu – mano maži vaikai likė.“ Ji jau man, žinokit, gal mėnesį laiko sapnavos ir sapnavos. Tai paskui aš nunešau an mišų, papoteravau. I kunigui pasakiau. I paskui nuo to nustojau sapnavos jau. <...> Sakiau [kunigui, kad] už kaimynkų, sakiau: „Ji man labai sapnuojasi, ji paliko mažus vaikus.“ Būdavo, ji dažnai ateina su tais vaikais pas mus. Mano vienas krikšto sūnus buvo. Nu ir va taip ir prisisapnuoja, kad paraina, [prašo], kad „tu vaikam padék mano“. Ji vis manį prašydavo. <...> Sakau, kad savus tep sapnuotai, tai ne, o ji man labai prisisapnuodavo. <...> Tai dař bus keturiasdešimts metų per ateinancias Kalėdas, kai ji numirus, ta moteris. Jau mes labai gražai bendravom su juoj. Būdavo, ar pabūt pas vaikus, aš pabūdavau, kai išvažudavo kur. Nu, tai gal už tai [ir sapnuodavos].

LTRF cd 205(7)

Tradicinė rūpinimosi susapnuotu mirusiuoju kaip tam tikros aukos samprata turi dar vieną pasakojimuose vaizdžiai atsispindinčią išraišką. Galima sakyti, kad tokie sapnai patiriami kaip neeiliniai išbandymai ne vien dėl to, jog pareikalauja iš sapnuotojų atitinkamos įprastinės tradicinės bendruomeninės laikysenos, bet ir – tais

atvejais, kai sapne, kaip užsimenama pasakojimuose, mirusysis nurodo konkrečią pinigų sumą – nemažų materialinių aukų. Kaip tik į tokią situaciją pasakojo patekusi moteris, netikėtai susapnavusi prieš daugybę metų jaunystėje pažinotą toli nuo jos gyvenusį vyriškį, su kuriuo jai tekę susitikti tremtyje ir kuris, grįžęs iš Sibiro, praėjęs keletui metų mirė. Sapne mirusysis ne tik tiesiai šviesiai paprašęs užsakyti už jį mišias, bet ir pasakęs, kiek už jas duoti pinigų: „Sakau: „Vuo kėik to nuorė?“ Ons mon pasaka poikē dailē, saka: „Trėsdešēmts robliu.“ Vuo aš tik alguos tegaunu septīniasdešēmts (buvau sargu ē valītuoja). Aš mėsiju: tēik daug...“ Anot pasakotojos, ji net bandžiusi sumeluoti, kad neturinti pinigų, bet mirusysis priminęs: „Kāp to natori?! Jok vakar gavā alga.“ O sapnuotojai pabandžius užsiminti, kad jis turis ir artimesnių pagalbininkų, sapnas tiesiog nutrūkęs. Aptariamas pasakojimas nuostabus tuo, kad jį pasakodama pateikėja ne tik koncentruojasi į nepaprastai ją nustebinusį ir visam gyvenimui atmintin įstrigusį sapną, bet ir skiria daug dėmesio savo būsenoms bei išgyvenimams, užplūdusiems ją po sapno. Nereikia stebėtis, kad tiek daug pinigų moteris sakosi neskubėjusi atiduoti, nors puikiai žinojusi, kad mirusiojo valią būtina vykdyti. Papasakojusi sapną broliui. Jis po kurio laiko ir liepęs seseriai nebevilkinti ir užsakyti mišias už prašytą sumą, sakydamas: „So mērosēs nerēk žaistē...“ Pasakojime toliau vaizdingai dėstoma, kaip sapnuotojai buvę sunku be ilgesnių kalbų susitarti su kunigu, nes šis niekaip negalėjęs suprasti, kodėl ji duodanti tiek daug pinigų: „Nažēnau nieka, – sakau, – īsakīma vīkdau, kāp nuori, tāp darīk...“ Dā, mėsiju, kēts viel teirusēs! Kāp i zlastis užēji, mėsiju, klaus dar... Vuo ons nieka nažēna, aš tēk žēnau. Sakau: – Tāp mun pasaki par sapna. – Trumpā ēr aiškē sakau, – I daugiau aš neaiškēnsō, kāp nuori, tāp darīk.“ Mišios, pasak pasakotojos, buvusios labai iškilmingos, o jiedu su broliu viską atlikę „kaip pridera katalikams“. Sunku sulaikyti šypsena klausantis, kaip nuoširdžiai pasakojimo gale moteris pasidžiaugia daugiau tokių prašymų sapnuose neišgirdusi: „Nuvejuom abudo so bruoliu ī bažnīcē, ejuom ēšpažēntēis, kumunijas – vēskou tāp, kāp pridera katalikou. Vēskou atlikuom. Nu, ačiū Dievou, daugiau nabiprašē. Ēr atlikau tuokē pareiga“ (žr. LTRF md 135/33/).

Paskutinis pacituotas pasakojimo sakiny suteikia galimybių nuodugnesniam tokio pobūdžio pasakojimų pažinimui žvelgiant iš tradicinės bendruomenės komunikacinių ryšių pozicijų. Pasakotojos prasitarimas: „atlikau tokią pareigą“, pirmiausia reiškia, kad įprastų tradicinių tikėjimo praktikų kontekste būtinybė melstis už mirusiuosius gyvųjų yra suvokiama kaip bekompromisė priedermė. Maža to, mirusieji neskirstomi nei į savus ir svetimus, nei į vertus ir nevertus užtarimo, nei jokių kitokių pagrindu. Svetimų tiesiog nebelieka.

PABAIGAI: KAS KEIČIA SAPNO KALBĄ?

Konstruktivesniam apibendrinimui reikėtų dar kartą atsigręžti į straipsnio pradžioje akcentuotą tam tikra prasme neišvengiamą komunikacinę pradžią folklore. Kaip pastebima šios krypties tyrinėtojų darbuose, sąsajos esama abipusės: bendruomenėse, kuriose tradicija veikia kaip darni ir įtakinga sistema, folkloras negali gyvuoti be komunikacijos, o komunikacijos turinį (pranešimus) daugiausia sudaro folkloras (Clavel 1970: 244).

Kaip ir visi kiti folkloriniai naratyvai, sapnų pasakojimai susižinojimo priemone būna tiek, kiek jie aktualūs bendruomeninei informacijos sklaidai bei tradicinei veiksenei, ir tol, kol atitinka bendrą jų kontekstą, kol juos panašiai supranta visa bendrija. Iš esmės ir neišvengiamai keičiantis visoms bendruomenės gyvenimo sritims, vertybių sistemoms ir informacijos perdavimo bei priėmimo pobūdžiui, sapnai taip pat neišvengiamai imami pasakoti visiškai kita kalba, kuri, tiesą sakant, vis labiau panašėja į mandagius pokalbius bendromis temomis, o ne į gyvenimą formuojančius dialogus. Rašydamas apie senovės graikų sociume vykusį esminį sapnų tradicijos lūžį, Ericas Robertsonas Doddsas pastebi, jog penktojo amžiaus pabaigoje tradicinis vadinamojo *šventojo sapno* (t. y. inkubacinio sapno) tipas, nebepalaikomas gyvo tikėjimo senaisiais dievais, pradėjo aiškiai slopti. „Tokių sapnų pasitaikydavo vis rečiau, jų reikšmė silpnėjo, išskyrus nebent liaudiškąją Asklepijo kultą. Yra liudijimų, kad tuomet populiarėjo kiti sapnų suvokimo būdai“ (Dodds 1951: 118). Antikos tyrinėtojo įžvalga taikliai atskleidžia tiesioginę sąsają tarp sapnų ir sapnuotojų gyvenimo realybės ir religinių praktikų tuo požiūriu, kad pāstarosios neišvengiamai veikia oneirinės tradicijos (arba, galėtume sakyti, sapno kalbos) turinį, sklaidos pobūdį ir patvarumą. E. R. Doddso minimas gyvas tikėjimas reikšmingas ne tik kaip religinių praktikų pagrindas, bet ir kaip bendruomeninio sugyvenimo draugėje įkvėpimas.

Už vos keleto straipsnyje daugiau ar mažiau palytėtų komunikacinės sapnų pasakojimų paskirties temai aktualių klausimų rikiuojasi dar daugybė tyrimo vertybių momentų, iš kurių po vieną kitą belieka čia tik paskubomis paminėti. Prie jų priskirtinos komunikaciniu požiūriu svarbių oneirinių naratyvų fiksavimo galimybės ir problemos. Kaip matyti iš pateiktų keleto konkrečių sapnų pasakojimų, šios folklorinės medžiagos analizei ypatingos svarbos reikalu tampa kuo platesnis pasakojimo radimosi bei sklaidos, taip pat pasakotojo gyvenimo kontekstų pažinimas. Galima drąsiai sakyti, jog, gilinantis į komunikacinę sapnų pasakojimų raišką, tekstai, pasak kontekstualumą kaip būtina folkloro tyrimų priegą pabrėžiančių tyrinėtojų, yra būtina, tačiau nepakankama „dokumentacija“; čia pat būtina įvairiaaspėktė „užtekstinė“ deskripcija, išryškinanti komunikacinius folkloro procesus (žr. Ben-Amos, Goldstein 1975: 5). Kaip to paties kontekstinio komunikacijos lauko dėmuo neturėtų būti išleistos iš akių ir sapnų pasakojimų fiksavimo situacijos, kuriose, kaip

žinoma, veikia tam tikri saviti bendravimo dėsniai. Pasakodami folkloro rinkėjams, kaip jie patys ar kas kitas seniau kam nors koku nors tikslu pasakojo sapną, dalydamesi neretai išskirtinės svarbos asmeniniame gyvenime pasiekusiomis patirtimis, pateikėjai neišvengiamai orientuojasi į folkloro užrašinėtoją ne tik kaip į klausytoją, bet ir kaip į pašnekovą, o toks kontaktas neabejotinai veikia ir pačius pasakojimus.

Visi straipsnyje aptarti sapnų pasakojimo komunikacinės sklaidos modeliai nori nenori kelia dar vieną atskiro tyrimo vertą klausimą: ar galimi tokie oneiriniai naratyvai šiuolaikinio žmogaus gyvenime ir kokias komunikacines laikysenas jie gali paskatinti? Žinoma, šis klausimas labai rizikingas, nes gali nuvesti nebūtinai į prasmingą *seniau* ir *dabar* lyginimą. Ir vis dėlto. Akivaizdu, kad sapnų pasakojimai šiandien gyvuoja tikrai aktyviai, tik jau kaip visiškai kitokie *kitokios* komunikacijos elementai. Galbūt mūsų kasdienybėje jie ir nebevaidina rimtesnio vaidmens folklorinės komunikacijos požiūriu, tačiau vis dar tebėra puiki tema pokalbiams¹⁴.

ŠALTINIAI

- BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, sudarė Kostas Aleksynas, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius, 2004.
 LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninė versija, t. I–XIX, Vilnius, 1941–1999, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
 LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

LITERATŪRA

- Bauman Richard 1975. Verbal Art as Performance, *American Anthropologist*, No. 77, p. 290–311.
 Ben-Amos Dan 1971. Toward a Definition of Folklore in Context, *The Journal of American Folklore*, vol. 84, No. 331, p. 3–15.
 Ben-Amos Dan, Goldstein Kenneth 1975. Introduction, in: *Folklore: Performance and Communication*, ed. by Dan Ben-Amos, Kenneth S. Goldstein, Hague, p. 1–7.
 Būgienė Lina 2004. Komunikacinės sistemos kontekstas: sakmių ir patarlių sąveikos, *Tautosakos darbai*, [t.] XX (XXVII), p. 13–20.
 Caillois Roger 2007. Sapnų apžavai ir problemos, *Metai*, Nr. 4, p. 114–135.
 Clavel Leothiny S. 1970. Folklore and Communication, *Asian Studies*, No. 8 (2), p. 218–247.

.....
 14 Pabaigai nedidelis autoetnografiškas nukrypimas. Rašant šį straipsnį, vieną rytą Instituto kieme sutikau kolegę. „O aš tave šiandien sapnavau“, – išgirdau tuojau po pasilabinimo. Pati nepajutau, kaip keistokai užklausiau: „O kodėl nori man apie tai pasakyti?“ (Akivaizdi rašomo straipsnio įtaka: parūpo, kaip oneirinė komunikacija galėtų veikti šiandieniniame kontekste.) Kolegė kiek nustebo dėl tokio klausimo. Paskui kalbėjoms apie norą pasakotis sapnus, kad dabar žmonės tikrai rečiau juos pasakojasi. Ir tik atsisveikindama bičiulė prasiarė, kaip mane sapnavusi. Pasirodo, matė mane mirusią, todėl ne iš karto drįso tai pasakyti. Čia pat suskubo mane ar save raminti: „Man paprastai taip būna prieš orų kaitą.“ Aš irgi lyg tarp kitko pati sau netikėtai pridėjau: „Ekspedicijose esu girdėjusi pasakojant, kad ir prieš mėnulio fazių pasikeitimą.“

- Dodds Eric Robertson 1951. *The Greeks and the Irrational*, Berkeley.
- Fromm Erich 2008. *Pamiršta kalba: Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*, Vilnius.
- Granauskas Romualdas 2013. *Išvarytieji*, Vilnius.
- Ivanauskaitė Vita 2007. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 79–96.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2011. Folklorinis sapno naratyvas katalikiškuose tikėjimo patirčių ir liudijimų kontekstuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XLII, p. 56–77.
- 2014. Sapnas kaip folklorinės kultūros tyrimų objektas: tarpdiscipliniškumo gelmės ir sekumos, kn.: *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*, Vilnius, p. 281–305.
- Le Goff Jacques 2003. *Viduramžių vaizduotė*, iš prancūzų k. vertė Diana Bučiūtė, Vilnius.
- Martinaitis Marcelijus 2002. *Laiškai Sabos karalienei*, Vilnius.
- Stundžienė Bronė 2012a. Pratarė, kn.: *Homo narrans: Folklorinė atmintis iš arti*, Vilnius, p. 7–10.
- 2012b. Šiuolaikinė lietuvių folkloristika ir jos metodologiniai horizontai, kn.: *Homo narrans: Folklorinė atmintis iš arti*, Vilnius, p. 13–39.
- Tedlock Barbara 1991. The New Anthropology of Dreams, *Dreaming*, vol. 1, No. 2, prieiga per internetą: <<http://www.asdreams.org/journal/articles/1-2tedlock1991.htm>>, [žiūrėta 2014.11.10].
- Адоньева С. Б. 2004. *Прагматика фольклора*, СПб.
- Богданов Константин 2001. *Повседневность и мифология: Исследования по семиотике фольклорной действительности*, Санкт-Петербург.
- Лотман Юрий 2004. *Культура и взрыв*, Санкт-Петербург.
- Малькольм Норман 1993. *Состояние сна*, перевод с английского Вадима Руднева, Москва.
- Разумова И. А. 2003. Мифологические рассказы о вещих снах в контексте семейного опыта, kn.: Б. Н. Путилов. *Фольклор и народная культура. In memoriam*, СПб.
- Неклюдов С. Ю., Христофорова О. Б. 2002. Предисловие, kn.: *Сны и видения в народной культуре*, составитель О. Б. Христофорова, Москва.

Folkloric Language of the Dream: Oneiric Narratives in the Social Communication

VITA IVANAUSKAITĖ - ŠEIBUTIENĖ

S u m m a r y

In culture research, just like in psychology, there is a tendency of defining dreams as specific language, characterized by its unique structure and meaning. Thus, distinction between absolutely individual *language of the dream*, which is, according to the cultural scholar Yuri Lotman, unsuited to communication, and the *language of the dream narrative*, which turns private oneiric experience into a public social performance, directly connected to tradition and social communication, acquires particular relevance.

Here, several relevant aspects of the dream narratives as elements of the traditional communication are examined in greater detail. While studying the dream narratives recorded in the course of approximately a decade in various parts of Lithuania, it was noted that narrators belonging to the elder generation quite frequently refer to delivering a message gained in the dream (i. e., when the dreamer believes to have dreamt of something significant) to a person that has been dreamt of or is closely related to the deceased appearing in the dream (in order to warn or inform the person in question of something, or in order to encourage them to take

certain action). The article is focused on the ways that such communication of the dream message affects the behavior of the community members and their relationships. Another group of the dream narratives analyzed in the article consists of stories about the deceased applying for help in the dreams. Here, narratives involving the deceased unexpectedly turning up in the dreams of strangers (not the family members or relatives) and asking for something, are considered. Like the whole paradigm of oneiric narratives associated with the requests of the deceased in general, these narratives support the essential notion shaped by tradition and religious practices: namely, that requests from the deceased are never accidental (the deceased only apply for help when it is necessary) and must be granted immediately. It seems that in such atmosphere of full-scale caring about the deceased sighted in dreams, the opposition of *one's own* vs. *strange* is totally abolished.

The dream narratives as elements of traditional communication correspond to the general view supported by many researchers maintaining that folklore is a communication phenomenon *par excellence*, provided it is viewed not just as a jumble of separate pieces, but rather as a continuous flow of tradition, as ways and processes of supporting the communal ties and mutual understanding, of sharing values and living accordingly.

Gauta 2014-12-02